

”JOTTA MEIDÄT MUISTETTAISIIN SELLAISINA KUIN ELIMME” Queerit äänet ja muistitietoarkistojen hiljaisuudet

Riikka Taavetti

ABSTRAKTI

Artikkeli käsittelee queer-elämän ja erityisesti homoseksuaalisuuden tai samansukupuolisen halun muistoja ympäröiviä hiljaisuuksia suomalaisissa muistitietoarkistoissa. Artikkelin käyttää esimerkkinä Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -kirjoituskeruuta (2014) ja sijoittaa sen suomalaisen muistitietotutkimuksen kehyksiin. Artikkelin analysoi hiljaisuutta neljällä eri tasolla: kirjoitusten kuvaamana hiljaisuutena, puuttuvien kertomusten hiljaisuutena, muistitietokeruiden hiljaisuuksina sekä arkistojen käytäntöjen hiljaisuuksina. Artikkelin osoittaa, miten muistitietokokoomia analysoimalla voi tutkia sekä queer-elämän muistoja että näistä muistoista kertomisen mahdollisuuksia eri aikoina.

Avainsanat: muistitieto, queer, homoseksuaalisuus, hiljaisuus

ABSTRACT

Silencies and Queer Voices in Finnish Oral History and Life Writing Archives

This article addresses the silences around the memories of queer lives and, in particular, same-sex desires in Finnish oral history and life writing collections. By analyzing the collection campaign Rainbow youth present and past (2014) in the context of Finnish oral history research, the article examines four levels of silence – silences that the writings describe, silences of the missing reminiscences, silences in the collection campaigns, and silences in the archival practices. The article demonstrates how the reminiscence writing and oral history collections can be utilized to analyze both the memories of queer lives and the opportunities open at different times to address these memories.

Keywords: oral history, life writing, queer, homosexuality, silence

Vuonna 2014 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkisto (nykyisin SKS:n arkistojen perinteen ja nykykulttuurin kokoelma) keräsi kirjoituksia, joissa kuvattiin elämää sateenkaarinuorena, eli seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvana nuorena, ennen ja nyt. Keruu toteutettiin yhteistyössä Nuorisotutkimusseuran ja Setan Hyvinvoiva sateenkaarinuori -tutkimushankkeen kanssa, jossa tuolloin työskentelin tutkijana (keruusta tarkemmin Taavetti 2015, 11–13). Aivan vanhimmat keruuseen osallistuneet eivät kirjoittaneet itse eletystä sateenkaarinuoruudesta, mutta kirjoittajista vanhin, joka kirjoitti omista kokemuksistaan, oli vuonna 1940 syntynyt nainen. Hän aloitti kirjoituksensa seuraavasti:

57 vuotta sitten aloitin päiväkirjan kirjoittamisen 17-vuotiaana sen vuoksi, että olisi edes joku, jolle purkaa sitä suurta ja pakahduttavaa tunnetta, kun ihminen rakastuu ensimmäistä kertaa. Nyt olen 74-vuotias. Vaikka en tiennyt silloin edes nimeä sille rakkaudelle, joka kohdistui omaan sukupuoleeni, tajusin kuitenkin, ettei tästä voi puhua kenellekään. Enkä ole puhunut. (SKS, Sateenkaarinuori, 328–329.)

Vaikka kirjoituskeruu tavoitti enimmäkseen nuoria ja nuoria aikuisia, se avasi myös tälle naiselle mahdollisuuden ylittää hiljaisuus, joka oli ympäröinyt hänen nuoruudessaan ja vielä aikuisuudenkin aikana samaa

sukupuolta olevien välistä rakkautta. Kirjoittaja kuvasikin myöhemmin tekstissään koskettavasti hiljaisuutta ja sen seurauksia – sitä, miten osa elämästä oli tuntunut jääneen elämättä.

Tässä artikkelissa¹ pohdin muistitietoarkistojen hiljaisuuden ja äänen kysymyksiä queer-elämien ja aivan erityisesti homoseksuaalisuuden tai samansukupuolisen halun osalta. Kysyn, millaiset hiljaisuudet ovat ympäröineet queer-elämiä suomalaisissa muistitietoarkistoissa ja miten hiljaisuuksista huolimatta arkistojen aineistoissa voivat kuulua yllättävätkin äänet. Tarkastelen hiljaisuutta neljällä eri tasolla. Ensiksi pohdin, miten aineistoissa kuvataan edellä lainatun esimerkin tavoin queer-elämää ympäröinyttä hiljaisuutta. Toiseksi erittelen, millaisista aiheista muistitietoaineistoissa on vaiettu ja miten tätä hiljaisuutta on pyritty tutkimuksissa tavoittamaan. Kolmanneksi käsittelen muistitietokeruiden hiljaisuuksia. Viimeiseksi tarkastelen arkistojen ja kokoelmien hiljaisuutta eli sitä, miten queer-elämät kuuluvat ja jäävät vaietuiksi aineistojen kuvailussa ja muissa arkistojen käytännöissä.

Artikkeliani motivoi halu pohtia queer-elämää koskevien muistitietokeruiden erityispiirteitä sekä näiden piirteiden vaikutuksia erityisesti silloin, kun keruiden avulla koottua muistitietoa käytetään queer-historian tutkimuksessa. Queer-elämät ovat olleet yhteiskunnassa monin tavoin marginalisoituja, vaiettuja ja piilotettuja, mutta nyttemmin monia niitä ympäröineitä hiljaisuuksia on purettu. Minua kiinnostaa, miten muistitietoa tutkimalla voisi pystyä tavoittamaan tämän muutoksen vaikutuksia: millä tavalla nyt on mahdollista tavoittaa aiempia hiljaisuuksia ja miten voi puhua siitä,

1 Tämän artikkelin kirjoittaminen alkoi tutkijoiden ja taiteilijoiden *Archives Transformed* -yhteistyöresidenssissä Boulderissa, Coloradossa, toukokuussa 2019. Kiitän residenssin työpariani dramaturgi Emil Santtu Uuttua artikkelia innoittaneista keskusteluista. Kiitän myös *SQS*-lehden päätoimittaja Tuula Juvosta sekä kahta lehden valitsemaa vertaisarvioijaa käsikirjoituksen huolellisesta lukemisesta ja tekstiäni parantaneista kommentteista.

mistä on aiemmin vaiettu? Käytän artikkelini esimerkkinä Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruuta, sillä sen avulla voin osin omia tutkijavalintojani refleктоimalla osoittaa, miten nämä eritasoiset hiljaisuudet rakentuvat ja tarkastella niiden välisiä yhteyksiä. Käsittelemäni keruu toteutettiin keväällä 2014 ja sen kirjoituskutsua jaettiin Setan tiedotuskanavissa sekä muilla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille suunnatuilla verkkokanavilla. Lisäksi sitä mainostettiin Facebookissa ja kontaktipalvelu Qruiserissa. (Taavetti 2015, 11–13 – keruukutsu on julkaistu saman julkaisun liitteenä.) Keruu sai yhteensä 142 vastausta, joista suurin osa lähetettiin keruun verkkosivun kautta, mikä vaikutti myös siihen, että osa kirjoituksista oli hyvin lyhyitä. Kokonaisuudessaan keruun laajuus on 403 sivua ja lisäksi keruuseen lähetettiin yksi omakustannekirja. (Taavetti 2016a, 86–88.)

Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruun eri tasojen, niin keruuvastauksien kuin keruun kutsun ja sen tulosten saatavuuden, analysoinnin ohella käsittelen artikkelisissäni esimerkkejä aiemmista muistitietokeruista sekä muistitietotutkimusta laajemmin. Sijoitan näiden kontekstointien avulla tutkimani keruun tutkimuksellisiin kehyksiin ja osaksi niitä muutoksia, joita muistitiedon keruussa on viime vuosikymmenten aikana tapahtunut, kun keskustelu seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuudesta on yhteiskunnassa monipuolistunut. Ennen siirtymistä muistitietokokoelmien eri tasoihin hiljaisuuksiin aloitan artikkelini käsittelemällä muita keskeisiä käsitteitäni eli queeria, arkistoa ja muistitietoa.

Queer, arkistot ja muistitieto

Artikkelini kytkeytyy queer-historiantutkimukselliseen keskusteluun siitä, miten tutkimuksen avulla on mahdollista ymmärtää menneisyyden mahdollisuuksia elää seksuaalisuutta ja sukupuolta rajaaviin normeihin sopeutumaton tai näitä normeja haastavaa elämää. Tällöin tutkimuksen kohteena voivat olla esimerkiksi samansukupuolisen halun ja rakkauden

kokemukset tai sukupuolinormien rikkomisen ja venyttämisen tarinat. Queer on omassa tutkimuksessani näkökulma menneisyyteen, yhdistelmä sitä, mitä Laura Doan (2013) on kutsunut queeriksi olemiseksi (*queerness-as-being*) ja queeriksi menetelmäksi (*queerness-as-method*). Doanin analyysia soveltaen ajattelen, että queer-historiallisessa tutkimuksessa molemmat puolet ovat aina läsnä. Queer olemisena viittaa menneisyyden ihmisten ominaisuuteen, jonka ymmärrämme nykyisten seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevien käsitystemme kautta, kun taas queer menetelmänä kuvaa tutkijan sitoutumista etsimään sellaista, mikä on vierasta nykyisille käsityksillemme. Kuten Doan muistuttaa, menneisyyden vieraus koskee sekä seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuteen liittyviä identiteetitipohjaisia käsityksiä että yleensäkin ymmärrystä seksuaalisuudesta ja sukupuolesta sellaisina kaikille tunnistettavina kategorioina, jollaisia ne nykyisin ovat. Käsite queer auttaa nykyaikaisuutensa ja suomenkielisessä tekstissä myös vieraskielisyytensä vuoksi pitämään mielessä, että se on nykyhetkessä toimivan tutkijan käsite, jonka avulla on tarkoitus jäsentää menneisyyden jälkiä ja tehdä tutkimuskohdetta ymmärrettävämmäksi. Yleensä queer ei ole ollut tutkimuksen käsittelemille ihmisille itsemäärittelyllinen termi.

Artikkelini toinen keskeinen käsite on arkisto, jota on käytetty ainakin 1990-luvulta alkaen kulttuurintutkimuksessa laajasti, jopa siinä määrin, että on puhuttu kulttuurintutkimuksellisesta arkistokäänteestä. Käänteellä on viitattu siihen, miten myös sellaisten tieteenalojen tutkijat, jotka eivät ole aiemmin käyttäneet arkistolähteitä, ovat kiinnostuneet arkistojen mahdollisuuksista ja niiden merkityksestä tiedon tuotannon mekanismeina (esim. Stoler 2002; Baronian 2014). Näissä keskusteluissa arkisto on yhtäältä toiminut metaforana yhteiskunnallisille tiedonhallinnan muodoille ja toisaalta laajentunut tarkoittamaan hyvin monenlaisia kokoelmia ja tiedon keruun tai tallentamisen tapoja. Esimerkiksi sukupuolentutkija Jack Halberstam (2005, 23–24) käyttää arkiston käsitettä analysoidessaan

transsukupuolisen Brandon Teenan murhaa ympäröineen julkisuuden tapoja ymmärtää, mikä sukupuoli on. Tämänkaltaisessa arkisto-käsitteen laajemmassa käytössä yhteys konkreettisiin arkistoihin, eli usein institutionaalisesti ylläpidettyihin järjestelmällisiin asiakirjakokoelmiin, on ohentunut ja siksi osa arkistokäänteen keskustelusta on etäännyttänyt varsin kauaksi tosiasiallisten arkistojen ajattelemisesta (Eichhorn 2013, 5).

Arkiston käsitteen laajentaminen on ollut tapa avartaa ymmärrystä siitä, mikä kaikki voi olla tutkimukselle arvokasta lähdeaineistoa. Halberstam (1998, 9–13) on kutsunut sitä, miten tutkija haalii käyttöönsä kaikkea satunnaiseltakin tuntuva löytäkseen edes sirpaleita queer-elämän jäljistä, haaskalla käymisen metodologiaksi (*scavenger methodology*). Tällainen asenne on Halberstamin mukaan tarpeen, koska queer-elämät ovat tulleet usein tutkimuksissa ohitetuiksi, eivätkä tavanomaiset tieteenaloihin sitoutuneet menetelmät välttämättä riitä niiden jättämien vähäisten ja fragmentaaristen jälkien tavoittamiseen. Halberstam ei tarkemmin selitä, miksi juuri haaskalla käyminen olisi toimiva metafora tälle hänen queeriksi kuvaamalleen menetelmälliselle asenteelle. Vertauksen voisi yhdistää ainakin siihen, miten queer-tutkija ottaa analyysinsa kohteeksi ja uudelleenkäytettäväksi myös sellaista materiaalia, joka vähäisen määränsä, arvostuksensa tai yhteismitattomuutensa vuoksi ei sovellu kovin helposti vakiintuneiden tieteenalojen hyväksymäksi aineistoksi. Esimerkiksi Varpu Alasuutari (2020, 60–64) on omassa tutkimuksessaan kuvannut Halberstamin haaskalla käymisen käsitteen avulla tapaansa haalia tutkimukseensa kaikkea erilaista queer-ihmisten ja kuoleman välisiin kosketuksiin liittyvää aineistoa. Alasuutarin mukaan koottujen aineistojen avulla on mahdollista kontekstualisoida ja syventää elämäkerrallisen aineiston tuottamia tulkin-toja. Vaikka Alasuutari pohtii, miten tällaisen materiaalin käyttäminen saattaa vähentää tutkimuksen yhtenäisyyttä, voi ajatella myös, että on queer-tutkimuksellisesti perusteltua käyttää hajanaista ja epäkonventionaalisesti koottua aineistoa, joka horjuttaa ja häiritsee tutkijan tulkintoja.

Keskustelu siitä, miten queer-tutkimusta varten on tarpeen tulkita uudelleen arkiston käsitettä, on toisinaan tuottanut viranomaisarkistoista kuvan, ettei niistä löytyisi queer-elämän jälkiä lainkaan. Kuten historioitsija ja sukupuoli- ja sukupuolentutkija Sara Edenheim (2013, 40) huomauttaa, seksuaalisuutta ja sukupuolta rajaavien normien kanssa hankauksiin joutuneiden ihmisten elämistä on saattanut jäädä jopa poikkeuksellisen paljon jälkiä, koska yhteiskunnat sanktioivat erilaisia normien rikkomisia. Esimerkiksi Suomessa homoseksuaalisuuden kriminalisointi ja oikeustapaukset, joissa on käsitelty ”haureutta toisen samaa sukupuolta olevan kanssa”, kuten aikalaiskuvaus oikeudenkäytössä kuului, ovat jättäneet arkistolähteitä (esimerkkinä oikeudenkäyntilähteitä käyttävistä tutkimuksista Hagman 2016 ja Sorainen 2005, oikeudellisten lähteiden käytöstä queer-tutkimuksessa ks. myös Sorainen 2011).

Samoin sukupuolirajojen horjuttamisiin liittyvä lääketieteellinen sääntely on jättänyt jälkiä arkistoihin. Esimerkiksi sukupuolenkorjaukseen hakeutuneista ihmisistä löytyy arkistoista joskus hyvinkin yksityiskohtaista elämäkerrallista aineistoa (tanskalaislähteistä Holm 2017). Myös samansukupuolista halua on käsitelty diagnosoitavana poikkeavuutena, mistä löytyy jonkin verran dokumentteja sairaaloiden ja klinikoiden arkistoista (Parhi 2018). Näiden asiakirjojen avulla on mahdollista tavoittaa jäänneitä siitä, miten nykyisin homoseksuaalisuutena, biseksuaalisuutena, transsukupuolisuutena tai intersukupuolisuutena pidettävistä ilmiöistä on aikanaan puhuttu, mutta hetkittäin välähdyksiä myös siitä, miten normien puristuksiin joutuneet ihmiset ovat itse ymmärtäneet itsensä. Nämä välähdykset ovat tosin aina suodattuneet kontrollikoneistojen läpi, mikä tarkoittaa, että ihmiset ovat joutuneet selittämään itseään järjestelmän ymmärtämällä tavoilla ja sen käsitteitä käyttäen. Tämä on ollut välttämätöntä, jotta he ovat voineet saavuttaa itsensä kannalta edes siedettävän lopputuloksen, eli esimerkiksi sen, ettei heitä ei tuomittaisi rikoksesta tai että he saisivat tarvitsemansa lääketieteellisen avun.

Kuten nämä esimerkit osoittavat, viranomaisarkistot eivät aina vaikene queer-elämistä, vaan joskus niiden ympärille on syntynyt huomattavakin määrä ääntä. Lisäksi queer-ihmiset ja -yhteisöt ovat itse keränneet tietoa ja asiakirjoja sekä perustaneet omia arkistojaan. Toisin kuin viranomaisarkistojen kohdalla, jotka ovat dokumentoineet queer-elämää kohteiden tahdosta riippumatta, queer-arkistojen kokoamista on motivoinut ihmisten oma halu menneisyytensä tallentamiseen ja muistetuksi tulemiseen. Nämä arkistot ovat monissa maissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen liikkeiden ja järjestöjen ylläpitämiä (esim. Yhdysvalloista Wakimoto, Bruce ja Patridge 2013 sekä Kanadasta Cooper 2016), mutta Suomessa keruuvastuu kuuluu Työväen Arkistolle. Se on Suomen vanhin kansanliikearkisto ja toimii nykyisin laaja-alaisena sosiaalhistorian arkistona valtionapua saavien arkistojen välisen työnjaon mukaisesti. Työväen Arkisto on kerännyt vuodesta 2002 alkaen kokoelmiinsa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen järjestötoiminnan asiakirjoja, mutta myös henkilöarkistoja, kuten päiväkirjoja ja kirjeitä (ks. tarkemmin Taavetti 2016b). Myös muissa Pohjoismaissa valtiollisesti rahoitetut arkistot ovat kantaneen vastuuta queer-arkistojen keruusta ja esimerkiksi Norjassa *Skeivt Arkiv* toimii Bergenin yliopiston kirjaston yhteydessä (Hellesund 2016).

Näiden arkistojen ohella jälkiä erityisesti queer-elämään kuuluneista arkisista kokemuksista voi löytää muistitietoarkistoista. Suomalaiset muistitietoarkistot, vanhimpana niistä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistot, mutta myös esimerkiksi Työväen Arkiston yhteydessä vuodesta 1960 alkaen toiminut Työväen Muistitietotoimikunta, ovat keskittyneet aiemmin perinteen ja myöhemmin perinteen ohella hyvin moninaisten omaelämäkerrallisten kirjoitusten ja kirjoitetun muistitiedon kokoamiseen (esim. Kivilaakso, Pesonen ja Taavetti tulossa). Suomessa tämä työ alkoi 1800-luvulla osana nationalistista liikehdintää, jolloin alettiin kerätä alkuperäiseksi ja katoamisvaarassa olleeksi koettua suomalaista perinnettä (esim. Mikkola, Olsson ja Stark 2019). Vähitellen arkistojen mielenkiinto

alkoi kohdistua kansanperinteen lisäksi ja jopa ensisijaisesti henkilökoh-
taiseen muistelukerrontaan ja elämäntarinoihin (Pöysä ja Timonen 2004).

Kuten Edenheim (2013, 42) analysoi, kansanperinteen ja muistitiedon arkistot ovat eräänlaisia ”tunteiden arkistoja” – termi, jolla Ann Cvetkovich (2003) on kuvannut queer-elämälle omistettuja arkistoja, jotka säilyttävät menneisyyden traumoja ja menetyksiä sekä suojelevat niitä tuhoutumiselta. Vaikka perinnearkistot eivät ole palvelleet menneisyyden hallinnollisia tarpeita samaan tapaan kuin viranomaisarkistot, niiden historia ei tietenkään ole ideologioista vapaa: SKS:n perinnearkistoilla on ollut merkittävä nationalistinen, eli kansakuntaa rakentava ja määrittävä tehtävä (esim. Anttonen 2005). Työväen Muistitietotoimikunta taas voidaan nähdä taustaltaan eräänlaisena vasta-arkistona, jonka tavoitteena oli aluksi tallentaa etenkin sisällissodan punaisen puolen muistoja (esim. Peltonen 1996). Samalla voidaan ajatella, että se pyrkii täydentämään ja laajentamaan käsitystä siitä, mitä on suomalaisuus ja suomalainen perinne. Samalla kun Työväen Arkisto on laajentanut tehtävänsä yleiseksi sosiaali-historian arkistoksi, Työväen Muistitietotoimikunta on laajentanut omaa kenttäänsä kattamaan myös esimerkiksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen muistitiedon tallentamisen.

Näiden muistitietoarkistojen työ on ollut keskeistä suomalaisen muistitietotutkimuksen kentän kehitykselle. Muistitietotutkimus liittyy kansainvälisesti *oral history* -tutkimukseen, mutta suomalaisen ja jossain määrin laajemminkin baltialais-pohjoismaisen muistitietotutkimuksen tekee erityislaatuiseksi kirjoitettujen aineistojen käyttö, yhteistyö näitä aineistoja kokoavien arkistojen kanssa sekä yhteys kulttuurisen muistin tutkimukseen (esim. Heimo 2016). *Oral history* -keskustelun juuret ovat osin *history from below* -suuntauksen ja erilaisissa vähemmistöjen historioiden liikkeissä. Sen keskeinen aineistonkeruun menetelmä on ollut muistitietohaastattelujen tekeminen. (Esim. Abrams 2010.) Tästä syystä *oral history* -tutkimuksissa on usein haluttu antaa ääni tai tuoda esiin historiassa unohtettujen tai

vaiennettujen ääniä. Tätä näkökulmaa on tosin myös kritisoitu: ääntä ei tutkimuksessa anneta suoraan menneisyyden toimijoille, vaan äänet syntyvät tutkimusprosessissa yhtäältä tutkijoiden ja aineistojen, toisaalta menneisyyksien ja nykyisyyksien vuoropuhelussa. Ajatusta äänen antamisesta voi pitää myös kolonialisoivana: aivan kuin nykyisyydessä toimivan tutkijan olisi mahdollista toimia menneisyydessä eläneiden ihmisten äänen neutraalina välittäjänä ja tietää heidän tunteensa ja kokemuksensa. Muistitietotutkimus korostaakin muistelun välittyneisyyttä sekä kiinnittää huomion muistamiseen prosessina, joka tuottaa menneisyyttä, ei toista sitä sellaisenaan (muistitietotutkimuksen erilaisista painotuksista ks. esim. Fingerroos ja Haanpää 2006; Savolainen ja Taavetti tulossa).

Kerronnan rajaavat ja mahdollistavat hiljaisuudet

Koska muistitietotutkimuksessa ääni on ollut keskeinen sekä konkreettisesti – esimerkiksi nauhoitetun haastattelupuheen muodossa – että vertauskuvallisemmin, tutkimuksissa on analysoitu paljon myös äänen puuttumista ja erilaisia hiljaisuuksia. *Oral history* -tutkija Alexander Freund (2013) pohtii artikkelissaan hiljaisuuden metodologisia ja eettisiä ulottuvuuksia erityisesti muistitietohaastattelun kontekstissa. Freund listaa, miten hiljaisuus haastattelussa voi merkitä ainakin unohtamista, epä mukavuutta, (itse)sensuuria, kohteliaisuutta, pohdintaa, salaisuuksia, sopeutumista tai sitä, että jotakin ei ole tarpeen sanoa. Haastattelutilanteessa hiljaisuus voi olla tutkijalle hankalaa ja pelottavaakin, mutta toisaalta se voi olla myös työkalu, jota tutkija voi käyttää ilmaistakseen toivovansa kuulevansa lisää tai patistaakseen kertojaa jatkamaan. Freund (2013, 233) analysoi myös, miten hiljaisuus voi olla kertojan vastarinnan keino. Niinpä sen lisäksi, että hiljaisuutta on tulkittu muistitietotutkimuksessa vaikenemisen tai vaientamisen näkökulmista, on myös kritisoitu ajatusta siitä, että hiljaisuus olisi aina negatiivista ja jotain, josta tulisi päästä eroon (Seljamaa ja Siim 2016).

Hiljaisuutta voikin tarkastella sosiaalisesti rakentuneena pikemmin kuin yksinkertaisesti äänten poissaolona. Kuten historioitsijat Luisa Passerini (2003) ja Jay Winter (2010) ovat kuvanneet, näin katsottuna hiljaisuus ei merkitse unohdusta eikä puhuminen muistamista, vaan molemmat ovat osa samaa prosessia. Hiljaisuus voi tarjota mahdollisuuksia ja suojaa niin eletyssä elämässä kuin sen myöhemmässä muistamisessakin. Esimerkiksi queer-elämille hiljaisuus on voinut avata tilaa, jota ääneen lausuminen olisi kaventanut. Sosiologi Francesca Stella (2015, 143) on kuvannut, miten neuvostoaikainen hiljaisuus naisten välisten suhteiden ympärillä teki mahdolliseksi naisten yhteiselämän, koska ajatus lesboudesta ei yksinkertaisesti ollut yhteiskunnassa esillä. Stellan mukaan Neuvostoliiton hajoamisen jälkeinen keskustelu homoseksuaalisuudesta ja myös lesboudesta on tuonut naisten väliset suhteet näkyviksi ja tehnyt sittemmin vaikeaksi elämät, jotka aiempi hiljaisuus oli mahdollistanut.

Tarjoamistaan mahdollisuuksista huolimatta yhteiskunnallinen hiljaisuus voi tietenkin myös rajoittaa. Artikkelin alussa siteeraamani kirjoittaja kuvasi 1950-luvulle sijoittuvan nuoruutensa aikaista hiljaisuutta homoseksuaalisuuden ympärillä seuraavasti: ”Tässä nuoruuteni maailmassa homoseksuaalisuus oli jotain sellaista, jota ei ollut olemassakaan. Vaisto vain sanoi, että tuntemuksistaan ei voinut puhua kenellekään. Nuorena en tiennyt ilmiölle edes nimeä.” (SKS, Sateenkaarinuori, 328–329.) Kirjoittaja analysoi omia tunteitaan ja niiden poissulkemista erilaisten hiljaisuusien kautta. Muistelllessaan ensimmäistä rakkauden kokemustaan hän kertoi katsooneensa lumoutuneena toista tyttöä koulun porraskäytävässä. Ja kuvatessaan rakastumistaan pari vuotta myöhemmin hän kertoi, miten sanojen puuttumisesta huolimatta rakkauden kohde teki häneen läpi elämän jatkuneen vaikutuksen: ”Tuttavuus tähän ihmiseen ei koskaan edennyt kouluajan ohimennen kadulla lausuttua hei-heitä pidemmälle, mutta vieläkin, kun hän joskus odottamatta ilmestyy kadulla näkökenttäni, sähköisku käy lävitseni.” (SKS, Sateenkaarinuori, 328–329.)

Tämän kirjoittajan nuoruuden yhteiskunnasta, 1950-luvun Suomesta, ei kuitenkaan puuttunut homoseksuaalisuutta koskevia ääniä. Vuosikymmenen alussa Suomessa tuomittiin enemmän miehiä homoseksuaalisista teoista kuin koskaan sitä aiemmin tai myöhemmin (Mustola 2007; Hagman 2016). Samoin 1950-luvulla alkupuolella lehdistössä puitiin Itä-Suomessa käsiteltyä monimutkaista oikeustapausta naisten välisestä ”haureudesta” (Sorainen 2005). Etenkin vuosikymmenen loppupuolella, jolloin kirjoittaja oli lukioikäinen, lehdistö teki homouteen liittyviä paljastuksia (Juonen 2002, 83–116). Tällainen erityisesti miesten homoseksuaalisuutta ja ”samansukupuolista haureutta” koskeva puhe rikollisuuden, sairauden ja skandaalien kehyksissä ei kuitenkaan taipunut kovin helposti tukemaan nuoren naisen ymmärrystä omista tunteistaan. Toisin sanoen sitä, mitä tämä kirjoittaja tunsi, todellakin ympäröi tuolloisessa yhteiskunnassa hiljaisuus. Kirjoittajan kokemus hiljaisuus ei rajoittunut nuoruuden aikaan. Hän kuvasi, miten mahdottomuus puhua omista tunteistaan, tai edes samansukupuolisesta rakkaudesta yleensä, oli estänyt häntä solmimasta seksuaalisia suhteita myös myöhemmin elämässä: hänen mukaansa ”toiseuden myötä tytön ja naisen elämästä ja ihmisyydestä tuli typistetty versio.” (SKS, Sateenkaarinuori, 328–329.) Opettajana työskennellyt kirjoittaja kuvasi myös, miten hänen työrallaan kouluissa homoseksuaalisuutta ei ollut lainkaan olemassa. Tämän kirjoittajan elämäntarina onkin esimerkki siitä, miten muistitietokirjoituksissa voidaan käsitellä jonkin aiheen ympärillä vallinnutta hiljaisuutta. Samalla kertomuksen löytyminen muistitietoaineistosta kertoo siitä, että hiljaisuus on voitu nyt rikkoa ja arkistolle on mahdollista kuvata aiemmin vaiettua aihetta ja kertoa myös sitä ympäröineestä hiljaisuudesta.

Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruun nuorimpiin kuuluvan vastaajan kertomus resonoi kiinnostavasti tämän vanhimman vastaajan tekstin kanssa. Vuonna 1996 syntyneen kirjoittajan muistelussa näkyy, miten edes se, että kirjoittaja kertoo itse ylittäneensä hiljaisuuden kynnyksen, ei

vielä tarkoita, että kokemukset saisivat tulla koulussa kuulluiksi. Kirjoittaja kuvaa omaa vaiennetuksi tulemisen kokemustaan lyhyellä dialogilla, joka sijoittuu luokkatilaan, jossa odotetaan tunnin alkamista. Muut oppilaat olivat puhuneet viikonlopun sekoiluistaan ja seksikokemuksistaan, mutta opettaja puuttui keskusteluun vasta, kun esille uhkaa nousta muu kuin heteroseksuaalisuus:

”Hei, oliko sul ketään jätäkää?” vieressäni istuva kysyy, pyöritän päätäni hymyillen.

”Mä tykkään tytöistä,” muistutan, naurahdan.

”Aa niin joo, onks sulla -”

”Tälläsiä henkilökohtasia juttuja ei kannata tarvitse puhua tunnilla,” opettaja ilmoittaa, ja laittaa lehensä syrjään.

(SKS, Sateenkaarinuori, 237–238.)

Tämä kirjoitus koostuu kokonaisuudessaan vastaavista katkelmista, jotka kaikki sijoittuvat kouluun ja joissa homoseksuaalisuus tulee joko ohitetuksi tai, kuten yllä, aktiivisesti vaiennetuksi. Jos vuonna 1940 syntynyt kirjoittaja kuvasi, miten homoseksuaalisuus oli hänen opettajauransa ajan vaiettu aihe, tämän nuoren kertomus kuvaa, miten hiljaisuus ja aktiivinen vaiennaminen koulumaailmassa jatkui yhteiskunnan muuttumisesta huolimatta (seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuuden näkymättömyydestä suomalaisissa kouluissa Lehtonen 2014b). Toisin kuin esimerkiksi Eviatar Zerubabelin (2010, 37) kuvaamassa kaapittamisessa, jossa hiljaisuutta pitää yllä se, että homot ovat puhumatta ja heterot kuulematta, koululoukassa opettajalla on oppilaita enemmän valtaa määrätä, mistä saa puhua. Tällöin opettajan halu olla kuulematta voi säilyttää hiljaisuuden silloinkin, kun oppilas sitkeästi rikkoo sen kerta toisensa jälkeen.

Puuttuvien muistojen hiljaisuus

Muistitietoarkistoissa vallitsee myös hiljaisuuksia, jotka näkyvät ainoastaan jonkin aihepiirin poissaolona. Jan Löfström (1999) on omassa homoseksuaalisuutta suomalaisessa agraarikulttuurin perinneaineistoissa analysoivassa tutkimuksessaan tehnyt eron yhtäältä arkistojen tai kerääjien sensuurin ja perinteen kertojien vaikenemisen sekä toisaalta aidon hiljaisuuden välille. Aidolla hiljaisuudella Löfström tarkoittaa sitä, että samansukupuolisen halun aihe ei yksinkertaisesti vaikuttanut olevan suomalaisessa maaseutuyhteisössä kulttuurisesti merkityksellinen, jolloin siitä ei ollut sanottavaa eikä siitä näin tultu kertoneeksi perinteen tallentajille (myös Löfström 2015). Kuten sukupuolentutkija Tuula Juvonen (2021, 68) on suomalaista queer-historiantutkimusta kartoittavassa artikkelissaan huomauttanut, esimerkiksi maaseudulla elinolot olivat pitkään sellaiset, että toisten samaa sukupuolta olevien ihmisten fyysinen läheisyys oli varsin arkista. Näissä olosuhteissa jälkeläisiä tuottamaton ja siten esimerkiksi perhesuhteiden ja perinnönjaon kannalta merkityksetön samansukupuolinen seksuaalisuus ei ollut välttämättä huomionarvoista.

Joissain tapauksissa muistitiedon vaikenemista voi pyrkiä tavoittamaan tarkastelemalla aikalaislähteitä. Kuten historioitsija Heidi Kurvinen (tulos- sa) on omassa tutkimuksessaan analysoinut, aikalaisaineisto voi paljastaa aiheen, josta on tuolloin keskusteltu, vaikka sitä ei muistitiedossa mainita. Tällaisen havainnon avulla tutkija voi pohtia, miksi muistitiedossa vallitsee hiljaisuus aikanaan keskeisestä teemasta. Sen sijaan jonkin teeman kulttuurisen poissaolon, eli Löfströmin termin aidon hiljaisuuden, osoittaminen tutkimuksessa on pulmallista. Mitä jälkiä voisi edes jäädä siitä, että jotakin ei ole pidetty mainitsemisen arvoisena? Vaikeneminen ja sensuuri jättävät yleensä edes jonkinlaisia merkkejä toiminnastaan, kun jostakin asiasta puhumista on pyritty rajaamaan ja estämään kielloilla (myös Passerini 2003). Löfströmin (1999; 2015) analyysin mukaan ei vaikuta uskottavalta,

että juuri homoseksuaalisuutta koskevaa kerrontaa olisi joko kerääjien tai kertojien puolelta sensuroitu, sillä suomalaisissa kansanperinteen kokoelmissa on runsaasti myös kielletystä tai halveksitusta seksuaalisuudesta kertovaa seksiperinnettä. Löfström selittääkin homoseksuaalisuutta ympäröinyttä aitoa hiljaisuutta agraarikulttuurin sukupuolijärjestyksellä, jossa sukupuolten välinen ero ei ollut Suomessa sillä tavalla hierarkkinen, että homoseksuaalisuuteen liitetty sukupuolirajan rikkominen olisi muodostunut keskeiseksi pilkan ja toiseuttamisen aiheeksi.

Muistitiedon hiljaisuuksia tuottaa myös se, mitä kertojilta jätetään kysymättä. Vaikka muistitietokirjoittaminen on prosessina omaehtoinen ja yksityinen verrattuna esimerkiksi tutkijan tai perinteen kerääjän kysymysten ohjaamaan haastatteluun, kirjoitetun muistelun keruukutsun muotoilut vaikuttavat siihen, mistä vastauksissa kerrotaan (keruukutsujen analyysistä esim. Suominen 2011; Olsson 2016). Toisaalta keruuseen osallistuvan kirjoittajan on mahdollista ohittaa kirjoituskutsussa esitetyt kysymykset ja käyttää tilaisuus kertoakseen jostain sellaisesta, mitä kutsun laatinut ei osannut lainkaan ennakoida. Tästä syystä muistitietokirjoitukset sisältävät aina myös alkuperäisen aiheeseen kuulumatonta muistelua, joka voi olla tutkijan näkökulmasta riippuen joko häiritsevää hälyä tai mielenkiintoista vastarintaa ja keruukutsun toisin tulkintaa. Muistitieto haastattelussa haastattelijan on mahdollista palauttaa keskustelu takaisin alkuperäiseen aiheeseen ja esittää täydentäviä kysymyksiä, mutta kirjoittajaa ohjaavat hänen omat ajatuksensa ja hänen kirjoituskutsusta tekemänsä tulkinnat (Pöysä 2006). Tästä syystä, vaikka myös muistitietokeruuta voi tarkastella dialogina, vuoropuhelu tutkijan tai keruun järjestävän arkiston kanssa tapahtuu ennen kirjoittamista kutsussa ja kirjoittamisen jälkeen vastauksen tulkinnassa, ei kirjoittamisen aikana (Olsson 2016).

Joskus omaelämäkerrallisesta muistelukirjoituksesta on mahdollista löytää jälkiä vaikenemisesta ja siitä, että kertoja on päättänyt jättää jotakin

kertomuksensa ulkopuolelle. Kirjoituksista voi etsiä katkoksia ja kohtia, joissa jokin teema olisi saattanut tulla esiin sekä pohtia, miksi sitä ei ole käsitelty. Samoin, kuten kansatieteilijä Pia Olsson (2016, 178–179) on analysoinut, tekstissä käytetyt persoonamuodot tai muut tyyllilliset valinnat sekä niiden välinen vaihtelu saattavat kertoa tutkijalle, miten kirjoittaja on suhtautunut käsittelemisi asioihin, millaisia tunteita niihin liittyy ja mistä hän esimerkiksi ei halua kertoa omakohtaisesti. Toisaalta oman elämän muistelu kirjallisessa muodossa vaatii aina valintojen tekemistä, eikä jonkin teeman poissaolosta voi vielä päätellä, että kirjoittaja olisi kokenut teemaan tarttumisen erityisen vaikeaksi – kuten ei voi suoraan siitäkään, että kertoja haastattelussa vaikenee jostain teemasta (Freund 2013). Kirjoittaja on voinut haluta käsitellä esimerkiksi vain yhtä tiettyä kokemusta. Joskus yksittäiseen hetkeen keskittyvät kertomukset saattavat vaikuttaa vaillinaisilta ja tarjota vain niukasti tietoa sellaiselle tutkijalle, joka on kiinnostunut yksityiskohtaisista ja keskenään vertailtavista kokemusten kuvauksista.

Lyhyeen kuvaukseen yksittäisestä kokemuksesta saattaa kuitenkin tiivistyä jotain kirjoittajan kannalta hyvin oleellista. Esimerkiksi erään Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruuseen osallistuneen kirjoittajan, joka ei ilmoittanut kirjoituksensa yhteydessä ikäänsä, vastaus koostui ainoastaan lyhyestä kuvauksesta aamuhetkestä, jolloin hän istui yksin kesäisellä rannalla. Kirjoituksessaan hän kuvaa erilaisia aistimuksia – tuulen tuntua hiuksissa, aurinkoa vasten kuvastuvia ”ihonmyötäisiä” varjoja sekä ”kaukaa sanottavia ääniä, joiden sanat tai edes merkitys eivät erottuneet kaislikon salaiselta kuiskailulta”. Kirjoittaja päättää kuvauksensa seuraavasti:

Olin utelias, enkä voinut enää halujani piilottaa sanantarkasti muuratun seinän sisälle. Kuin äänet olisivat pyytäneet minua repimään viimeisetkin vaatteet päältäni. Vain pelokas mieli piti minut erossa kiihkeiltä ajatuksilta ja kuumilta kosketuksilta. Sinä kesäkuisena

aamuna tunsin jotakin, mitä ennen olin piilotellut. Lihanhimo, suudelmat ja karhea sänki vasten minun ajeltua poskeani, raapien rintaani aina asti, jota vain minun käteni olivat saaneet koskettaa. Sinä kesäkuisena aamuna minä tulin ulos itsenäni. (SKS Sateenkaarinuori, 199.)

Tässä katkelmassa rannalla kuuluvat äänet rikkovat kirjoittajan haluja ympäröineen hiljaisuuden, jota hän kuvaa tekstissään sanoista muuratuna seinänä. Tämän vertauksen voi tulkita viittaavan kokemukseen siitä, miten kirjoittajalle tarjolla olleet tavat nimetä oma seksuaalisuutensa ovat tuntuneet vierailta ja siksi ne olivat sulkeneet kirjoittajan omat tunteet hiljaisuuden piiriin. Tekstin päättävä lause liittyy kirjoittajan seksuaalisen halun kokemuksen kaapista tulemiseen, vahvaan kulttuuriseen malliin siitä, miten queer-elämästä on tullut tavaksi kertoa (Boyd 2008; Plummer 1995). Samalla kirjoituksessa korostuu kuvatus tilanteen yksityisyys: kirjoittaja ei mainitse lausuvansa tapahtumahetkellä ääneen mitään, vaan kyse on jonkin omaa itseä koskevan hiljaisesta tunnistamisesta.

Muistitietokeruiden äänet ja vaikenemiset

Koska muut historiantutkimuksen usein hyödyntämät aineistot tarjoavat rajallisesti lähteitä queer-elämien tutkimukselle, queer-historian näkökulmasta erilaiset muistitietolähteet ovat ensiarvoisen tärkeitä, ja niitä on usein mahdoton ohittaa ainakaan lähihistorian tutkimuksessa (*oral history*-lähteiden keskeisyydestä queer-historian tutkimukselle esim. Boyd 2008; Murphy, Pierce ja Ruiz 2016). Kuitenkin queer-teoreettisten identiteettien pysyvyyttä kyseenalaistavien lähtökohtien osalta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille suunnatut muistitietokeruut ovat tietyllä tavalla ristiriitaisia. Keruukutsujen on välttämättä kuvattava jollain tavalla joukkoa, jolle keruu on tarkoitettu ja nämä kuvaukset muodostuvat helposti luetteloiksi nimeytyistä identiteeteistä. Queer-teoria taas korostaa identiteettien häilyvyyttä

ja lähtökohtaista rakentuneisuutta. Tämä näkökulma otettiin huomioon korostamalla itsemäärittelyn ajallisuutta viimeisimmässä suomalaisessa queer-elämiin kohdistuneessa keruussa, eli Työväen Muistitietotoimikunnan ja Tuula Juvosen vuonna 2018 toteuttamassa Unohtumattomat hetket -keruussa. Keruun kutsussa kysyttiin, miten vastaaja määrittelee itsensä nykyisin ja näin tarjottiin mahdollisuus sille, että määrittely voi muuttua elämän aikana (Juvonen 2019, 3). Muuntuvuuden nostaminen esiin sekä vapaan vastauskentän tarjoaminen valmiiden vaihtoehtojen listan sijaan ovat tapoja, joilla muistitietokeruissa voidaan neuvotella tunnistettavuuden ja avoimuuden välillä sekä välttää vastaajien vaihtamista. Nimeämisen muuttumisen ja valittujen nimitysten väistämättömän vajavaisuuden tarkastelu onkin yksi kiinnostava näkökulma siihen, miten queer-elämiä koskevat muistitietokeruut ovat lyhyessä ajassa 2000-luvulla muuttuneet (suomalaisista queer-muistitietokeruista ks. myös Juvonen ja Taavetti tulossa).

Suomessa ensimmäinen keruu, jolla pyrittiin tavoittamaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien ihmisten elämäkokemuksia, oli vuonna 2005 toteutettu Näkymättömästä näkyväksi -muistitietokeruu, jonka järjesti Työväen Muistitietotoimikunta.² Tuula Juvosen laatiman kirjoituskutsun mukaan keruu oli ”tarkoitettu kaiken ikäisille lesboille, homoille, bi- ja transihmisille. Myös heidän läheisensä, sekä laajemmin muut ihmiset, joilla on omakohtaisia kokemuksia ja muistoja lesboista, homoista, bi- ja transihmisistä voivat lähettää vastauksiaan”. Keruun lähtökohtana oli siis neljä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöasemiin liittyvää identiteettipohjaista määrettä ja keruu oli avoin myös näiden

2 Tätä ennen oli jo kerätty uutta hääperinnettä, kun nais- ja miesparien suhteiden virallistaminen tuli mahdolliseksi vuonna 2002. Tällöin keruun kohteena oli kuitenkin leimallisesti perinteet sekä häihin ja parisuhteen virallistamiseen liittyvät tilanteet, eivät laajemmat elämäkokemusten kuvaukset. SKS:n arkistot uusivat keruun vuonna 2017 otsikolla 2010-luvun häät, kun avioliittolaki avautui sallimaan samaa sukupuolta olevien parien liitot.

ihmisten läheisille tai muille, jotka halusivat kertoa kohtaamisistaan ja muistoistaan. Tätä muotoilua on kiinnostavaa verrata vuoden 2014 Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruun kirjoituskutsun määritelmiin. Tämä kutsu avattiin seuraavilla kysymyksillä: ”Millaista on elää nuorena lesbona, homona, biseksuaalina, transihmisenä, transvestiittina, sukupuollettomana, intersukupuolisena, queer-nuorena, aseksuaalina tai muuten seksuaalisuuden ja sukupuolen normeja haastavana? Entä millaista se oli ennen?” Aiempi neljän identiteettimääreen lista oli siis kasvanut yhdeksän termin pituiseksi ja lisäksi vastaajiksi kutsuttiin niitä, jotka olivat kokeneet haastavansa normeja. Keruun suunnittelussa oli tavoitteena koota kirjoituskutsuun mahdollisimman monia sellaisia sanoja, joista vastaajat voisivat tunnistaa itsensä sekä toisaalta tarjota kuulluksi tulemisen tila myös vastaajille, jotka eivät koe minkään mainitun termin kuvaavan itseään, mutta joiden kokemuksiin kutsu kuitenkin jollain tapaa resonoi.

Termivalikoiman kaksinkertaistuminen vajaan vuosikymmenessä kertoo siitä, miten nopeassa muutoksessa tavat kuvata seksuaalisuutta ja sukupuolta ovat viime aikoina olleet (nimeämisen moninaistumisesta Juvonen 2019; Lehtonen 2014a). Samalla Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruun pidentynyt lista oli ilmeisillä tavoilla jo julkaisuvaiheessaan ajastaan jäljessä. Kutsussa ei esimerkiksi mainittu lainkaan muunsukupuolisuutta, joka on nopeasti yleistynyt etenkin nuorten keskuudessa, kun se on aktiivisella työllä tuotu uudeksi tavaksi määritellä sukupuoli (Juvonen 2019, 13–15). Keruun saamista vastauksissa kutsun muotoiluja myös vastustettiin. Esimerkiksi kirjoittaja, jonka vapaaehtoinen lapsettomuus asetti hänet vastahankaan suhteessa vallitseviin sukupuolta koskeviin käsityksiin, koki, että hänenkaltaisensa ihmiset oli unohdettu keruukutsua suunniteltaessa. Samoin, vaikka keruu oli nimenomaisesti tarkoitettu keräämään kirjoituksia omista kokemuksista, siihen osallistui myös muutamia kirjoittajia, jotka kertoivat tuntemistaan homoista tai lesboista sekä vastaajia, jotka kirjoittivat muista aiheista. Osallistuminen kirjoituksella, joka ei vastaa tai

suorastaan vastustaa kirjoituskutsua on yksi esimerkki siitä, miten keruissa näkyy vastaajien tarve kertoa ja rikkoa hiljaisuuksia myös tavoilla, joita kutsua suunnitellut ei ole osannut ajatella.

Myös niiden kirjoittajien teksteissä, jotka sinänsä kokivat kutsussa mainitut määreet omakseen, välittyi, miten sopivien nimitysten omaksuminen on voinut olla varsin monimutkaista. Esimerkiksi vuonna 1968 syntynyt kirjoittaja kuvasi yksityiskohtaisesti ensimmäisiä muistikuviaan homoseksuaalisesta halusta 13-vuotiaana. Hän kuitenkin kertoi pitäneensä tunteensa pitkään itsellään ja kuvasi, miten vastenmielisiltä käytössä olleet samansukupuolista halua kuvaavat termit tuntuivat: ”Seksuaalisuus pysyi hyvin omassa tiedossani. Päiväkirjamerkinnoissa vilahtaa 1980-luvun puolivälin jälkeen tyyliin ’taidan olla hintti - hyi helvetti...’” (SKS, Sateenkaarinuori, 300–301). Tälle kirjoittajalle 1980-luvun vähäinen julkinen keskustelu homoseksuaalisuudesta ei tarjonnut samastuttavia kohteita ja ainoat tarjolla olevat sanat, joilla omaa seksuaalisuuttaan olisi voinut kuvata muille ymmärrettävillä tavoilla, olivat negatiivisesti latautuneita. Vastauksensa päättävässä kappaleessa kirjoittaja toteaa, että ”en siis ollut mikään sateenkaarinuori” (SKS, Sateenkaarinuori, 301). Näin kirjoittaja asetti itsensä kirjoituskeruun kehyksen ulkopuolelle, vaikka hän samalla otti omakseen keruun tarjoaman tilaisuuden kertoa kokemuksistaan.

Koska muistitietokirjoitukset määrittyvät osin keruukutsun muotoilujen seurauksena, kutsuja voi tarkastella muistelukerronnan kehyksinä. Muistitietotutkija Ulla Savolainen (2017) on käyttänyt omassa tutkimuksessaan Erving Goffmanilta peräisin olevaa kehyksen käsitettä analysoidessaan, miksi toisista asioista puhutaan, kun taas toisista vaietaan (ks. myös van Vree 2013). Savolaisen mukaan kehykset ovat paitsi rajaavia, myös tuottavia, sillä niitä resurssina käyttäen kokemukset voivat tulla kerrottaviksi. Muistitietokeruun kehyksessä kirjoittajat saattavat esimerkiksi välttää teksteissään aiheita, jotka tuntuvat liian arkipäiväisiltä ja liian vähämer-

kityksellisiltä. Lisäksi erityisesti vähemmistöihin kuuluville ihmisille suunnatuissa keruissa painottuvat usein kysymykset, jotka saattavat saada tavallisen ja onnellisen arkipäivän tuntumaan liian mitättömältä kerrottavaksi. Nämä kokemukset eivät siis sovi muistelun kehykseen eli kirjoittajan oletukseen siitä, mitä häneltä halutaan kuulla. Toisaalta, kuten Pia Olsson (2016, 160) on huomauttanut, myös sellaiset ilmaukset, joita kutsun laatija pitää neutraaleina, saattavat olla vastaajille eri tavoin värittyneitä ja siksi ne voivat kutsua kirjoittajaa käsittelemään joitain aiheita ja vaikenemaan toisista.

Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruun kirjoittamista ohjaavissa kysymyksissä pyrittiin välttämään keskittyminen ongelmiin ja syrjintään, mutta tästä huolimatta niissä käsiteltiin esimerkiksi yksinäisyyttä ja kysyttiin vastaajien kokemuksia heidän kohtaamastaan suhtautumisesta koulussa ja harrastuksissa. Vastaavia kysymyksiä muiden asenteista esitetään harvoin enemmistöille suunnatussa keruussa. Keruun saamista vastauksissa kokemukset syrjinnästä, yksin jäämisestä tai näkymättömyydestä liittyivät myös queer-elämiä ympäröineeseen hiljaisuuteen, kuten esimerkiksi vuonna 1976 syntyneen kirjoittajan tekstissä:

Pari vuotta myöhemmin yläasteella ihastuin luokkakaveriini, ihaan kiharatukkaiseen tyttöön, mutta minulla ei ollut asialle sanaa. Koulun seksuaalivalistuksessa seksuaalivähemmistöjä ei mainittu sanallakaan, eikä tv:ssä tai lehdissä puhuttu asiasta paljoakaan. Hoksasin olevani biseksuaali vasta joskus 18-vuotiaana, kun lueskelin Suosikin lääkärintalosta ja Freddie Mercuryä koskevia juttuja. En kuitenkaan tiennyt kuka olisi samanlainen, enkä todellakaan uskaltanut kertoa kenellekään. Nautin vain hiljaa luokkakaverini seurasta. (SKS, Sateenkaarinuori, 159–160.)

Tästä 1980- ja 1990-luvun vaihteeseen sijoittuvasta muistosta näkyy, millainen hiljaisuus tuolloin vallitsi vielä esimerkiksi koulun opetuksessa.

Samoin kirjoitus peilaa vanhempien kirjoittajien kokemuksia siitä, että omille tunteille ei ollut sanoja (puuttuvien nimitysten merkityksestä myös Juvonen 2019, 6–8). Populaarikulttuurissa hiljaisuus oli tuohon aikaan kuitenkin jo hieman rakoillut. Kirjoittajan mainitsema, vuonna 1991 aidiin menehtynyt Queen-yhtyeen laulaja Freddie Mercury, oli esillä myös suomalaisessa julkisuudessa ja samoihin aikoihin suomalaiskeskustelussa alkoi vähitellen esiintyä laajemminkin homoseksuaalisuuteen liittyviä teemoja (Juvonen 2015, 49–52).

Arkistojen kahisevat hiljaisuudet

Suomessa arkistot ovat siis keränneet queer-elämää koskevaa muistitietoa 2000-luvulla jo muutamia kertoja. Keruille on ollut tyypillistä, että niihin on osallistunut muutamia kymmeniä vastaajia (Juvonen ja Taavetti tulossa). Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruu oli tähän mennessä toteutetuista queer-muistitiedon keruista vastaajamäärältään suurin, mutta koska enemmistö keruuseen vastanneista oli nuoria tai nuoria aikuisia, sen käyttömahdollisuudet varsinaisesti queer-historiallisen tutkimuksen tekemiseen ovat varsin rajoitettuja. Muistitietoarkistojen hyödyllisyys queer-tutkijoille tai -historiantutkijoille ei kuitenkaan rajoitu vain queer-elämään keskittyneisiin keruisiin. Koska kirjoituskeruut antavat aina vastaajille mahdollisuuden tulkita kutsua haluamallaan tavalla, yllättävistäkin kokelmista voi löytää queer-historiallisesti kiinnostavaa materiaalia. Tällöin keskeiseksi kysymykseksi nousee, miten nämä aineistot ovat löydettävissä. Sitä, jos esimerkiksi arkistojen käyttämät kuvailut eivät mainitse aineistoista löytyviä queer-elämän jälkiä tai queer-elämää kuvaavat keruut eivät löydy käytettävissä olevien hakumenetelmien avulla, voi pitää eräänlaisena arkistojen hiljaisuutena (vastaavista aineistojen löytämisen kysymyksistä kielellisten vähemmistöjen osalta Mikkola 2021).

SKS:n arkistojen perinteen ja nykykulttuurin kokoelman aineisto on asiasanoitettu ja kirjoitusten sisällön kuvailuihin on mahdollista tehdä myös sanahakuja, mikä mahdollistaa periaatteessa eri keruiden tuloksiin kuuluvien queer-tutkimuksellisesti kiinnostavien aineistojen löytämisen. Kuvailujen osuvuus on tosin riippuvaista siitä, miten huolellisesti kuvailut on ollut mahdollista kulloinkin tehdä ja millaisia teemoja on minäkin aikana pidetty kuvailun kannalta keskeisinä. Queer-historian kannalta on ratkaisevaa lisäksi kuvailijan tai asiasanoittajan osaaminen ja halu tunnistaa queer-elämän jälkiä sekä lukea aineistoja tarvittaessa myös vastakarvaan. Tätä taitoa voisi kutsua ”queer-kompetenssiksi” (Juvonen 2021, 75) tai queerin aiemmin käytettyä suomennosta hyödyntäen ”pervokompetenssiksi” (Hekanaho, Juvonen, Savolainen ja Vänskä 2008, 62–63). Toisaalta on tulkintaa vaativa kysymys, minkä kaiken ymmärrämme queer-elämän jäljiksi. Sellaisia queer-historiallisesti mielenkiitaisia muistitietokirjoituksia, joissa queer-elämää kuvataan vain hienovaraisin vihjein tai sanomatta jättämisin, ei olisi välttämättä edes mahdollista merkitä asiasanojen avulla ilman, että niihin samalla tulisi kiinnitettyksi tulkintaa, eli nykyisiä tapojamme ymmärtää seksuaalisuus ja sukupuoli.

Arkistojen tekemisessä aineistojen kuvailuissa näkyvät myös ajalliset kerrostumat ja terminologian muutokset siinä, miten queer-elämään liittyvistä teemoista on eri aikoina puhuttu. Esimerkiksi perinteen ja nykykulttuurin kokoelman käyttämästä Kansanrunousarkiston asiasanastosta homoseksuaalisuuteen liittyvät maininnat löytyvät sukupuolivähemmistöt-asiasanan avulla, vaikka nykykäytössä sana ei viittaa enää seksuaaliseen suuntautumiseen. Asiasana on luokiteltu asiasanaston hierarkiassa alaotsikon ”150 Aikuisuus” ja pääotsikon ”100 Elämäkulkua” alle (Laaksonen ja Saarinen, toim. 2004, 110). Toisaalta kaikkia queer-elämää koskevia kertomuksia ei ole merkitty tällä asiasanalla, vaan niitä voi löytyä esimerkiksi sukupuolisuhde-asiasanan avulla tai vapaalla sanahauulla, joka etsii sanoja kaikista aineiston kuvailutiedoista, kuten esimerkiksi kirjoittajan tekstilleen antamasta otsikosta tai arkistossa lisätyistä sisältökuvauksista.

Aineistojen saatavuuden kannalta kiinnostava kysymys on myös se, miten erilaiset tavat hakea aineistoa ovat tutkijoiden käytettävissä. Esimerkiksi SKS:n arkistojen yksittäisten kirjoitusten kuvailutietoihin kohdistuvaa asiasana- ja vapaasanahakua voi käyttää arkiston tiloissa sijaitsevilla asiakaspääteillä. Internetin kautta kenen tahansa tutkittavissa ovat vain kuvaukset arkistojen toteuttamista keruista.³ Arkiston verkkosivuilta löytyviä keruiden kuvauksia ei ole asiasanoitettu ja niissä käytetyt termit vaihtelevat siten, että kaikkien queer-elämää käsittelevien keruiden löytäminen on vaikeaa. Myös arkistossa käytettävillä asiakaspääteillä on vaihtelua siinä, millaisten hakutermien avulla eri aineistoja voi löytää. Esimerkiksi Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruuta ei ole merkitty sukupuolivähemmistöt-asiasanalla ja siihen kuuluvien kirjoitusten sisältökuvailut on niiden yksityisluontoisen sisällön vuoksi rajoitettu näkyviin vain työntekijöille. Toisaalta keruu itsessään löytyy esimerkiksi vapaasanahauilla ”homo*”, ”lesbo*”, ”trans*” tai muilla keruukutsuissa käytetyillä ja keruun kuvailuun sisällytetyillä sanoilla.

Viime vuosina SKS on tehnyt yhteistyötä Tietoarkiston kanssa, joka kerää ja saattaa tutkijoiden käytettäväksi erilaisia tutkimusaineistoja. Myös Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruun ne sähköisesti palautetut kirjoitukset, joiden kirjoittaja antoi tähän luvan, on tallennettu Tietoarkistoon. Tietoarkiston järjestelmästä aineisto löytyy seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvillä asiasanoilla, mutta myös esimerkiksi hakemalla elämäkertoja, ihmissuhteita, syrjintää tai järjestötoimintaa käsitteleviä aineistoja (FSD3020 Sateenkaarinuorena nyt ja ennen 2014). Tällöin keruu saattaa osua myös sellaisen tutkijan hakuun, joka ei ole tekemässä

3 Tämä kuvaa tilannetta toukokuussa 2021. Arkistojen yhteinen AHAAtietokantahanke on muuttamassa tilannetta ja jatkossa aineistojen kuvailut ovat haettavissa Finna-palvelun kautta. Juha Nirkon sähköposti tekijälle 19.5.2021. Kiitän arkistotutkija Juha Nirkkoa hänen antamistaan tiedoista ja opastuksesta SKS:n arkistossa.

suoranaisesti queer-elämää käsittelevää tutkimusta, jolloin se voi monipuolistaa hänen aineistoaan. Tietoarkistosta aineistot ovat saatavilla tutkittavaksi – aineistokohtaisten käyttörajoitustensa mukaisesti – verkon kautta toisin kuin aineistot SKS:n arkistossa, jonne tutkijan on mentävä paikan päälle tutustumaan aineistoihin. Toisaalta Tietoarkiston aineisto on de-identifioitu siten, että kirjoituksista on poistettu tunnistellista tietoa, kun taas SKS:n arkistoissa aineisto on säilytetty koskemattomana. Jos tutkija on kiinnostunut esimerkiksi tiettyyn paikkakuntaan liittyvistä kirjoituksista, aineiston muokkaaminen on voinut hävittää tutkimuksen kannalta kriittisen tärkeät yksityiskohdat. Riippuu siis kunkin tutkimuksen painotuksista, minkä arkiston kautta sopivaa aineistoa on tarkoituksenmukaista lähteä etsimään. Tietämys siitä, miten ja mistä queer-elämää koskevaa muistitietoaineistoa on löydettävissä, kulkee enimmäkseen hiljaisena tietona aiheesta kiinnostuneiden tutkijoiden välillä.

Queer-aineistojen keräämistä ja paikallistamista arkistoista vaikeuttaa osaltaan käsitys tarpeesta salata seksuaalisuuden ja sukupuolen normeja rikkoneen elämän kuvauksia. Tuula Juvonen (2002, 49–51) on kirjoittanut osuvasti ”homoseksuaalisuuden ongelmallisesta arkaluontoisuudesta” ja siitä, miten ajatus automaattisesta salassapidettävyydestä saattaa vakavasti haitata tutkimuksen tekemistä. Seksuaalisuutta koskevat tiedot on määritelty jo tietosuojalainsäädännössä arkaluontoiseksi ja yksityisyyden suojan tarkentuminen on entisestään kiristänyt aiempia käytäntöjä. Lisäksi, kuten Juvonen kirjoittaa, esimerkiksi homous ja lesbous määrittävät helposti heteroseksuaalisuutta useammin seksuaaliseksi asemiksi ja samalla heteroutta arkaluontoisemmiksi. Tällaisen ajattelutavan seurauksena Jan Löfströmin vuonna 1993 toteuttamaa homoseksuaalisuuskeruuta on käytetty esimerkkinä pohdinnassa siitä, kuinka pitkälle henkilökohtaisen elämän piiriin keruiden aiheet voivat mennä (Pöysä ja Timonen 2004, 242), vaikka Löfströmin keruun keskittyi suullisen perinteen tallentamiseen ja sen puitteissa omista kokemuksista kertominen oli hyvin vaikeaa. Kuten Ju-

vonon (2014, 141) kirjoittaa, nykyisin julkisuudessa käytävän keskustelun perusteella ei vaikuta enää siltä, että homoseksuaalisuus olisi varsinaisesti itsessään arkaluontoinen aihe. Hän korostaakin tutkijan ja tutkimukseen osallistuvien yhteistyön merkitystä sekä osallistujien valtaa päättää itse, mikä heidän kertomassaan on arkaluontoista tai salassa pidettävää.

Queereja ääniä ja hiljaisuuksia muistitiedossa

Aloitin tämän artikkelin otteella vuonna 2014 muistitietokeruuseen osallistuneen kirjoittajan tekstistä. Tälle kirjoittajalle Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruu oli mahdollistanut kertomisen tunteista, joista oli siihen mennessä kuullut vain päiväkirja. Osallistuminen nimettömänä muistitietokeruuseen tuotti paradoksaalisen tilanteen, jossa kirjoittaja pystyi samanaikaisesti sekä kertomaan tarinansa että, kuten hän itse kirjoitti, viemään salaisuutensa mukanaan hautaan. Hiljaisuus salaisuuden ympärillä muuttui tekstiksi, joka on nyt tutkijoiden luettavissa. Yksi syy, miksi kirjoitetun muistitiedon kokoelmat ovat hedelmällinen aineisto queer-historian tutkimukselle liittyykin siihen, että niihin osallistuminen on ollut mahdollista kirjoittajan omista lähtökohdista käsin. Silloinkin, kun kokemuksistaan ei ole voinut kertoa omalla nimellään esimerkiksi haastatteluja keräävälle tutkijalle, niistä on ehkä voinut kirjoittaa nimettömyyden mahdollistavassa keruussa. Ja silloinkin, kun arkistot ja tutkijat eivät ole osanneet suoraan kysyä queer-elämästä, keruussa on voinut kertoa tunteista, joita ympäröinyt hiljaisuus. Keruiden vastaajat ovat kuvanneet omia kokemuksiaan queer-elämien hiljaisuuksista ja nämä kuvaukset ovat osaltaan rikkoneet arkistoissa vallinneita hiljaisuuksia.

Keskeinen osa muistitietoarkistojen hiljaisuuksien analyysia koostuu sen jäljittamisestä, miten hiljaisuudet ovat ylipäänsä muotoutuneet ja miten niin tutkimusasetelmat kuin arkistojen käytännötkin ovat sulkeneet ulko-

puolelleen seksuaalisuutensa tai sukupuolensa vuoksi toiseutettuja. Analysoimalla keruukutsuja, joiden avulla muistitietokirjoituksia on koottu, sekä arkistojen järjestämiseen ja aineistojen kuvailuun liittyvää politiikkaa on mahdollista pohtia, mistä arkistot ovat kulloinkin vaienneet. Lisäksi arkistoista on mahdollista jäljittää poissaoloa yhdenlaisena hiljaisuutena, eli pohtia, millaisia aineistoja arkistoissa voisi olla, mutta ei ole. Suomessa tällaisia voisivat olla esimerkiksi seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen järjestöjen aktivistien muistitietohaastattelut. Edes Setan, nykyisin Suomen suurimman ja tunnetuimman seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ihmisoikeusjärjestön, toiminnassa mukana olleiden muistitieto ei ole järjestelmällisesti kerätty. Vielä heikompi tilanne on pienempien tai jo toimintansa lopettaneiden järjestöjen osalta. Arkistojen hiljaisuus järjestötoiminnasta tuottaa puolestaan tutkimuksen hiljaisuuksia, eikä suomalaista queer-järjestötoimintaa ole toistaiseksi kattavasti ja syvällisesti tutkittu.

Eritasoisten hiljaisuuksien kehien havaitseminen niin muistitietoaineistoissa, arkistoissa kuin tutkimuksissakin auttaa huomaamaan, miten uusien näkökulmien avulla samoista aineistoista voi löytyä aiemmin kuulumattomiin jääneitä ääniä. Lisäksi nämä havainnot muistuttavat yhtäältä, miten hiljaisuuksien murtaminen vaatii aktiivista ja queer-elämistä tietoista keruutyötä ja toisaalta, miten kukin muistitietokeruu kuvastaa omaa aikaansa ja niitä kysymyksiä, jotka silloin on ollut mahdollista ja mielekästä esittää. Keruissa kysytyt kysymykset ovat puolestaan ohjanneet sitä, mistä on ollut mahdollista kertoa. Arkistoissa kulloinkin vallinneet käsitykset siitä, mikä aineistossa on keskeisintä ja mikä esimerkiksi arkaluontoista, ovat taas vaikuttaneet siihen, miten keruuvastausten sisältöä on kuvattu ja miten vastaukset ovat tutkijoiden löydettävissä. Dialogisuutensa ja monikerroksellisen ajallisuutensa vuoksi muistitietoarkistot ovatkin mutkikas, mutta samalla antoisa lähdeaineisto queer-historian tutkimukselle. Ne tarjoavat näkökulmia aikaan, jota kirjoituksissa kuvataan, mutta samalla

ne paljastavat, miten muutos kuvatun ajan ja kertomisen ajan välillä on mahdollistanut joistain aiemmin vaietuista aiheista kertomisen.

Keruita tarkkaan lukemalla ja ottamalla huomioon koko muistitiedon tutkimisen kontekstin – niin keruukutsut ja niiden levityksen, keruiden arkistoinnin kuin itse keruun tuloksetkin eli varsinaisen muistitiedon – voi päästä käsiksi siihen monimutkaiseen prosessiin, jossa yksityinen oman elämän ja omien kokemusten muistelu kietoutuu osaksi julkista muistamista. Muistamisen dialogisuus sekä muisteltavan ja muistelun ajan vaikutus ovat keskeisiä kysymyksiä muistitietotutkimuksessa laajemmin, eikä niiden analyysi ole osa vain queer-muistitiedon tutkimusta. Kuitenkin nopeasti tapahtunut muutos queer-elämien julkisessa näkyvyydessä sekä esimerkiksi seksuaalisuuden ja sukupuolen nimeämiseen käytettävien termien kehitys tekee näistä kysymyksistä queer-muistitiedon kohdalla erityisen keskeisiä. Siksi queer-muistitieto on havainnollinen esimerkki yleisemmin muistitiedon ajallisesta monikerroksisuudesta ja sen piirissä tehdyistä analyyseista hyötyä muistitietotutkimukselle ja muistitietoa hyödyntävälle historian tutkimukselle laajemmin. Lisäksi queer-muistitietotutkimukset tarjoavat nykykeskustelulle näkökulmia siihen, miten nykyiset seksuaalisuutta ja sukupuolta koskevat käsitykset ovat kehittyneet ja miten tuoreita monet nykyisin ehkä itsestään selviltäkin tuntuvat tavat ymmärtää seksuaalisuus ja sukupuoli oikeastaan ovat.

Queer-elämiä ympäröivien hiljaisuuksien tutkiminen nostaa esiin muistitietotutkimuksen keskeisen eettisen jännitteen yksilöllisten äänien esille pääsemisen ja yksityisyyden suojan välillä. Yksityisyyteen liittyvät kysymykset ovat tutkimuseettisesti tärkeitä ja arkistoilla on merkittävä vastuu siinä, ettei niiden kokoamia aineistoja käytetä kirjoittajia tai heidän kuvaamiaan ihmisiä vahingoittavalla tavalla. Tässä vastuussa on kuitenkin toinen yhtä merkittävä puoli: menneisyyden ihmisten oikeus tulla kuulluiksi kokonaisuina ja heidän omia kertomuksiaan kunnioittaen. Juuri ihmisten kokemusten

aiemmin vaiettujen puolten kuulemiseen queer-muistitiedon keruulla on pyritty. Esimerkiksi Juvosen laatiman Näkymättömästä näkyväksi -keruun tavoitteeksi kuvattiin kirjoituskutsussa sellaisen aineiston tuottaminen, jonka avulla seksuaali- ja sukupuoli vähemmistöjen historian tutkimus olisi jatkossa mahdollista. Kutsussa näkyi huoli siitä, että avoimesti esimerkiksi homona tai lesbona eletty elämä saattaisi joutua ”luotettavien” lähteiden puuttuessa piilotetuksi. Siksi keruukutsussa esitettiin toive kerätä tulevalle tutkimukselle lähdeaineistoa, ”[j]otta meidät muistettaisiin sellaisina kuin elimme”. Arkistojen muistitietokeruusiin osallistuvat ihmiset ovat tehneet kirjoittaessaan valinnan, että he haluavat tulla muistetuiksi ja heidän tarinansa tallennetuksi kuultavaksi tulevaisuudessa. Muistitietoarkistojen ja muistitietotutkijoiden tehtävä on kuulla näitä ääniä.

Lähteet

Arkistolähteet

FSD3020 Sateenkaarinuorena nyt ja ennen 2014. *Tietoarkisto*. https://services.fsd.tuni.fi/catalogue/FSD3020?tab=description&study_language=fi (Haettu 24.5.2021.)

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, perinteen ja nykykulttuurin kokoelma. Sateenkaarinuorena nyt ja ennen -keruu 2014 (SKS, Sateenkaarinuori).

Kirjallisuus

Abrams, Lynn. 2010. *Oral History Theory*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203849033>

Alasuutari, Varpu. 2020. *Death at the End of the Rainbow: Rethinking Queer Kinship, Rituals of Remembrance and the Finnish Culture of Death*. Turku: University of Turku.

Anttonen, Pertti. 2005. *Tradition through Modernity: Postmodernism and the Nation-State in Folklore Scholarship*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/sff.15>

Baronian, Marie-Aude. 2014. ”Archive, Memory, and Loss: Constructing Images in the Armenian Diaspora”. Teoksessa *Transnational Memory: Circulation, Articulation, Scales*, toimittaneet Chiara De Cesari ja Ann Rigney, 79–97. Berliini: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110359107.79>

Boyd, Nan Alamilla. 2008. ”Who Is the Subject? Queer Theory Meets Oral History”. *Journal of the History of Sexuality* 17 (2):177–189. <https://doi.org/10.1353/sex.0.0009>

Cooper, Danielle. 2016. ”House proud: An ethnography of the BC Gay and Lesbian Archives”. *Archival Science* 16 (3):261–288. <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9250-8>

Cvetkovich, Ann. 2003. *An Archive of Feelings: Trauma, Sexuality, and Lesbian Public Cultures*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822384434>

Doan, Laura. 2013. *Disturbing Practices: History, Sexuality, and Women's Experience of Modern War*. Chicago: The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226001753.001.0001>

Eichhorn, Kate. 2013. *The Archival Turn in Feminism: Outrage in Order*. Philadelphia: Temple University Press.

Fingerroos, Outi ja Riina Haanpää. 2006. ”Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä”. Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen, 25–48. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Freund, Alexander. 2013. ”Toward an Ethics of Silence? Negotiating Off-the-Record Events and Identity in Oral History”. Teoksessa *Oral History Off the Record: Toward an Ethnography of Practice*, toimittaneet Anna Sheftel ja Stacey Zembrzycki, 223–238. New York: Palgrave. https://doi.org/10.1057/9781137339652_13

Hagman, Sandra. 2016. *Seitsemän kummaa veljestä: Kertomuksia suomalaisen homoseksuaalisuuden historiasta*. Helsinki: Gaudeamus.

Halberstam, Jack. 2005. *In a Queer Time and Place: Transgender Bodies, Subcultural Lives*. New York: New York University Press.

Halberstam, Jack. 1998. *Female Masculinity*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.1515/9780822378112>

Heimo, Anne. 2016. ”Nordic-Baltic Oral History on the Move”. *Oral History* 44 (2):37–58.

Hekanaho, Pia Livia, Tuula Juvonen, Matti Savolainen ja Annamari Vänskä. 2008. ”Pervot arkistot ja kaapit: Tutkimusaineistojen toisinajatteluemisesta”. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 3 (2):58–68. <https://journal.fi/sqs/article/view/53623>

- Hellesund, Tone. 2016. ”Skeivt Arkiv: The Establishment of a Queer Historical Archive in Norway 2012–2015”. *lambda nordica* (3–4):111–134.
- Holm, Marie-Louise. 2017. *Fleshing out the Self: Reimagining Intersexed and Trans Embodied Lives Through (Auto)Biographical Accounts of the Past*. Linköping: Linköping University Electronic Press. <https://doi.org/10.3384/diss.diva-137432>
- Juvonen, Tuula. 2002. *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tuula. 2014. ”For Your Eyes Only? Kriittisiä pohdintoja tietosuojasta”. Teoksessa *Ihmistieteellisten tutkimusaineistojen jatkokäyttö ja tietosuoja*, toimittaneet Antti Ketola ja Raimo Lahti, 140–145. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Juvonen, Tuula. 2015. *Kaapista kaapin päälle: Homoseksuaaliset ihmiset ja heidän oikeutensa edustuksellisessa politiikassa*. Tampere: Vastapaino.
- Juvonen, Tuula. 2019. ”Nimeämisen mahti: Sukupuolta ja seksuaalisuutta kuvaavien termien suhteisuudesta”. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 13 (1–2):1–21. DOI: <https://doi.org/10.23980/sqs.89126>
- Juvonen, Tuula. 2021. ”Historiantutkimusta toisin katsoen”. *Historiallinen Aikakauskirja* 119 (1):66–76.
- Juvonen, Tuula ja Riikka Taavetti. Tulossa. ”Queernäkökulmia muistitietotutkimukseen”. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen kentät: Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti.
- Kivilaakso, Katri, Pete Pesonen ja Riikka Taavetti. Tulossa. ”Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus”. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen kentät: Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti.
- Kurvinen, Heidi. Tulossa. ”Aikalaistekstiaineiston ja muistitiedon ristiinlukemisesta: Naisjournalismikeskustelu 1980-luvun lopun Suomessa”. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen kentät: Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti.
- Laaksonen, Pekka ja Jukka Saarinen, toim. 2004. *Arkiston avain: Kansanrunousarkiston kortistot, hakemistot, luettelot ja lyhenteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtonen, Jukka. 2014a. ”Muistot ja ajallisuus: Setan nuorten toiminta muutoksessa”. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 8 (1–2):44–57. <https://journal.fi/sqs/article/view/49716>
- Lehtonen, Jukka. 2014b. ”Sukupuolittuneita valintoja? Ei-heteroseksuaaliset ja transnuoret koulutuksessa”. *Sukupuolentutkimus – Genusforskning* 27 (4): 67–71.
- Löfström, Jan. 1999. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: ”Se nyt vaan on semmonen”*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Löfström, Jan. 2015. ”Miten päätellä, onko hiljaisuus vaikenemista? ’Homoseksuaalisuus’ agraarikulttuurin perinneaineistoissa”. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu: Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, toimittaneet Antti Häkkinen ja Mikko Salasuo, 121–135. Tampere: Vastapaino.
- Mikkola, Kati. 2021. ”Vähemmistöjen roolit muuttuvassa arkistopolitiikassa: Perinnekokoelmien etnisiä ja kielellisiä rajanvetoja Suomessa ja Virossa”. Teoksessa *Arkistot ja kulttuuriperintö*, toimittaneet Outi Hupaniittu ja Ulla-Maija Peltonen, 155–198. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mikkola, Kati, Pia Olsson ja Eija Stark. 2019. ”Minority Cultures and the Making of Cultural Heritage Archives in Finland”. *Ethnologia Europaea* 49 (1):58–73. <https://doi.org/10.16995/ee.818>
- Mustola, Kati. 2007. ”Finland 1889–1999: A Turbulent Past”. Teoksessa *Criminally Queer: Homosexuality and Criminal Law in Scandinavia 1842–1999*, toimittaneet Jens Rydström ja Kati Mustola, 215–256. Amsterdam: Aksant Academic.
- Olsson, Pia. 2016. ”Kyselyaineistojen dialogisuus”. Teoksessa *Kirjoittamalla kerrotut: Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteenä*, toimittaneet Pirjo Korhokangas, Pia Olsson, Helena Ruotsala ja Anna-Maria Åström, 155–184. Helsinki: Suomen kansatieteilijöiden yhdistys Ethnos ry.
- Parhi, Katariina. 2018. ”Diagnoosi: Homosexualitas 320.6: Homoseksuaalisuuden tulkinnasta ja hoidosta Helsingin psykiatrian klinikalla 1954–1968”. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti* 12 (1–2):58–63. DOI: <https://doi.org/10.23980/sqs.70787>
- Passerini, Luisa. 2003. ”Memories between silence and oblivion”. Teoksessa *Contested pasts: The politics of memory*, toimittaneet Katharine Hodgkin ja Susannah Radstone, 238–254. Lontoo, New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203391471_chapter_13
- Peltonen, Ulla-Maija. 1996. *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Plummer, Ken. 1995. *Telling sexual stories: Power, change and social worlds*. London: Routledge.
- Pöysä, Jyrki. 2006. ”Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa”. Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä*, toimittaneet Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen, 145–171. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pöysä, Jyrki ja Senni Timonen. 2004. ”Kuinka ahkerat muurahaiset saivat kasvot? Henkilökohtaisen tiedon paikka arkiston keruuhjeissa”. Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat*, toimittanut Tuulikki Kurki, 218–254. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Savolainen, Ulla. 2017. ”Tellability, frame and silence: The emergence of internment memory”. *Narrative Inquiry* 27 (1):24–46. <https://doi.org/10.1075/ni.27.1.02sav>
- Savolainen, Ulla ja Riikka Taavetti. Tulossa. ”Muistitietotutkimus: Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia”. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen kentät: Teoriat, käytännöt ja muutos*, toimittaneet Ulla Savolainen ja Riikka Taavetti.
- Seljamaa, Elo-Hanna ja Pihla Maria Siim. 2016. ”Where Silence Takes Us, if We Listen to It”. *Ethnologia Europaea* 46 (2):5–13. <https://doi.org/10.16995/ee.1184>
- Sorainen, Antu. 2005. *Rikollisia sattumalta? Naisten keskinäistä haureutta koskevat oikeudenkäynnit 1950-luvun Itä-Suomessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Sorainen, Antu. 2011. ”Oikeudelliset dokumentit seksuaalisuuden tutkimuksessa”. Teoksessa *Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*, toimittaneet Sami Lakomäki, Pauliina Latvala ja Kirsi Laurén, 31–53. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Stoler, Ann Laura. 2002. ”Colonial archives and the arts of governance”. *Archival Science* 2 (1):87–109. <https://doi.org/10.1007/BF02435632>
- Suominen, Jaakko. 2011. ”Mediasta kysymässä. Radiota, televisiota, puhelinta ja tietokonetta käsittelevät keruukutsut aineistona”. Teoksessa *Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*, toimittaneet Sami Lakomäki, Pauliina Latvala ja Kirsi Laurén, 233–258. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Taavetti, Riikka. 2015. ”*Olis siistiä, jos ei tarttis määritellä...*”: *Kuriton ja tavallinen sateenkaarinuoruus*. Helsinki: Nuorisotutkimusseura ja Seta. http://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/julkaisuja/hyvinvoiva_sateenkaarinuori.pdf
- Taavetti, Riikka. 2016a. ”Reflecting the Queer Me: Memories of Finnish Queer Youth from the 1950s Onwards”. *lambda nordica* (3–4): 81–107.
- Taavetti, Riikka. 2016b. ”A marshall in love: Remembering and forgetting queer pasts in the Finnish archives”. *Archival Science* 16 (3):289–307. <https://doi.org/10.1007/s10502-015-9251-7>
- van Vree, Frank. 2013. ”Absent Memories”. *Cultural Analysis* 12, 1–12.
- Wakimoto, Diana, Christine Bruce ja Helen Partridge. 2013. ”Archivist as Activist: Lessons from Three Queer Community Archives in California”. *Archival Science* 13 (4):293–316. <https://doi.org/10.1007/s10502-013-9201-1>
- Winter, Jay. 2010. ”Thinking about Silence”. Teoksessa *Shadows of War: A Social History of Silence in the Twentieth Century*, edited by Jay Winter, Ruth Ginio ja Efrat Ben-Ze’ev, 3–31. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511676178.002>
- Zerubavel, Eviatar. 2010. ”The Social Sound of Silence: Toward a Sociology of Denial”. Teoksessa *Shadows of War: A Social History of Silence in the Twentieth Century*, edited by Jay Winter, Ruth Ginio ja Efrat Ben-Ze’ev, 32–44. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511676178.003>